Erfgoed klassen .brussels

Van kolom tot klaslokaal

Op weg met erfgoed in je schoolbuurt

Wat? Voor wie? Waarom?

Erfgoed in de buurt

Een gebouw, een groene ruimte, een beeld, een techniek, een decor, een deurklink,… van vroeger, maar ook van nu!

Erfgoed wordt bekeken door voorbijgangers, bezoekers, bewoners, ... We nodigen leerkrachten en leerlingen uit om op ontdekking te gaan in hun schoolbuurt.

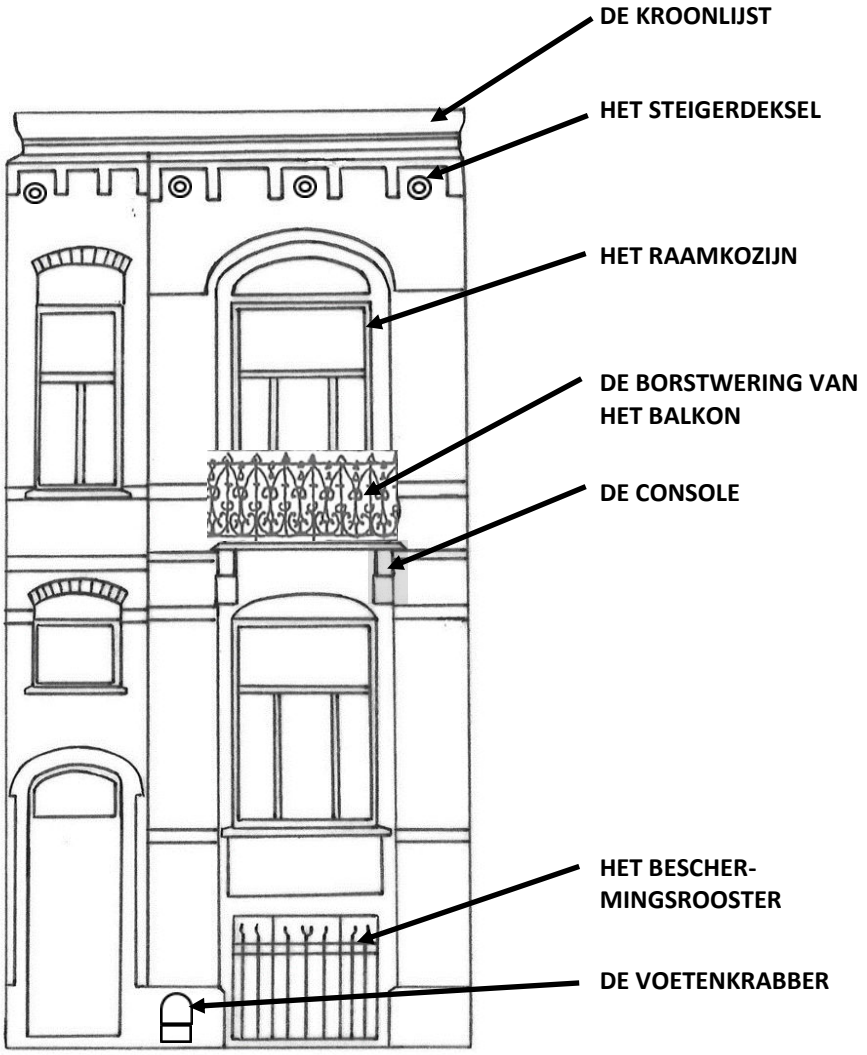
Zo worden erfgoedverhalen doorgegeven en bewaard voor de toekomst.

Wil je graag met jouw leerlingen erfgoed verkennen?

Je kan met erfgoed alle kanten uit en vakoverschrijdend gaan werken. Zo kan je meten (de omtrek van een boom), tellen (herhalingen van motieven), vormen en volumes identificeren (op een gevel), verhoudingen vergelijken (van verschillende soorten woningen), hypotheses opstellen en reflecteren... Dat zijn al heel wat tips om het erfgoed van jouw schoolbuurt te ontdekken.

In dit boekje 'Van kolom tot klaslokaal' vind je alles wat je nodig hebt om een uitstap voor te bereiden: een stilistische evolutie, woordenschat, enkele lesprincipes en verwijzingen naar websites en boeken met informatie en hulpmiddelen.

Woordenschat: de gevel

Meer weten over de woordenschat van de gevel?

Ga naar onze website: **erfgoedklassen.brussels**

-> lesmateriaal -> erfgoedkoffer -> de archi-quiz

Evolutie van de architectuur in Brussel

15de-16de-17de eeuw
Vlaamse renaissance

Het merendeel van de Brusselse huizen wordt nog in hout gebouwd. Maar beetje bij beetje verschijnen ook de eerste contructies in (bak)steen. Steen krijgt niet alleen een decoratieve functie maar is er vooral om de meest fragiele plaatsen van een gebouw te verstevigen: op hoeken, rond raamopeningen en boven poorten.

Trapgevel

Anker

Dakkapel

Italiaanse invloeden

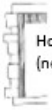
Rondbogen

en frontons

herinneren aan de architectuur van de **klassieke oudheid**.

Hoekblokken
(neggen)

Natuursteen
op de hoeken

Accoladeboog

Of korfboog

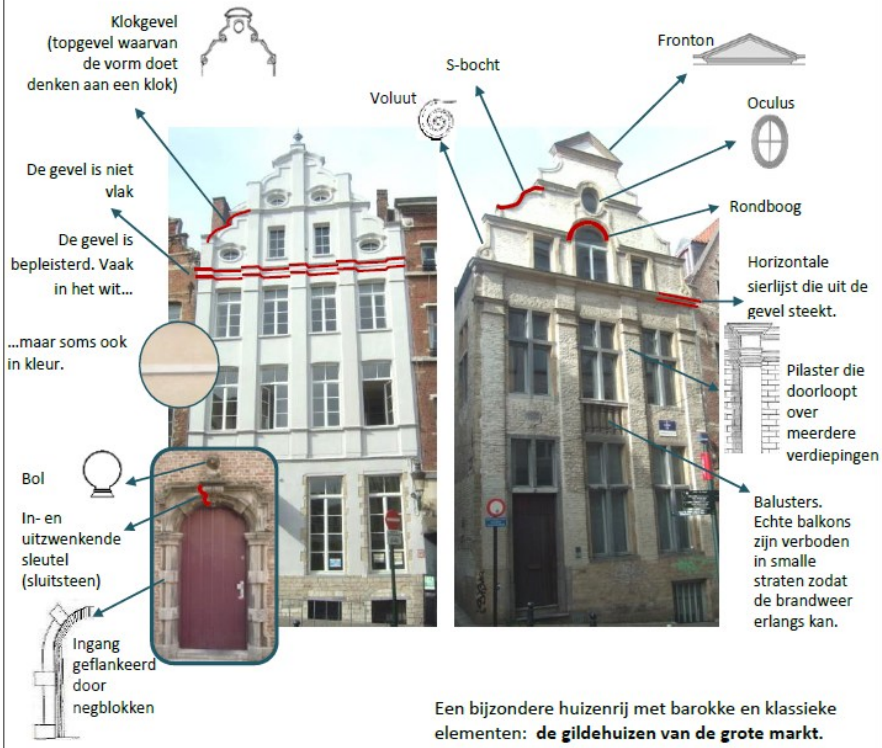
De **topgevels** laten de gebouwen hoog en smal lijken.

Begin 18de eeuw: BAROK

1695: de grote brand in Brussel!

De troepen van Lodewijk XIV bombarderen de stad. Bijna 5000 woningen worden vernietigd. Voor de heropbouw worden vaak (bak)stenen gebruikt die worden bepleisterd. Hoge, slanke huizen met topgevel domineren nog steeds het straatbeeld maar de voluten en de decoratie van de Italiaanse barok en de orde van het Franse classicime duiken ook op.

Een bijzondere huizenrij met barokke en klassieke elementen: **de gildehuizen van de grote markt.**

Met...
- meer decoratie,
- meer goud,
- meer reliëf,

...om indruk te maken !

Barokke topgevels

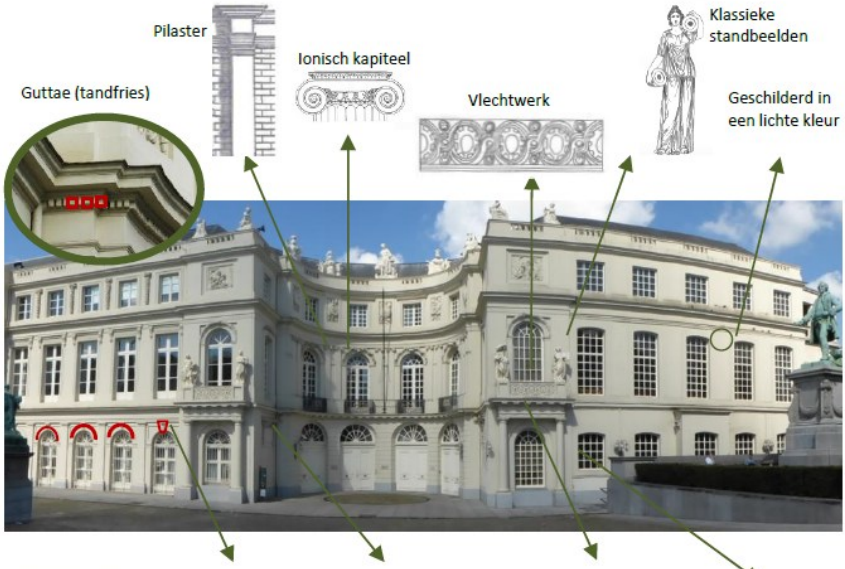

Eind 18de eeuw: NEOCLASSICISME

Fascinatie voor de klassieke oudheid.

1765: herontdekking van de Romeinse steden Herculaneum en Pompeï. De opgravingen hebben een impact op de bouwstijl aan het einde van de 18de eeuw. Architecten vinden inspiratie in Romeinse en Griekse tempels. Gevels moeten orde en rust uitstralen: de horizontale lijn domineert, de compositie is symmetrisch en de muren zijn bepleisterd in lichte kleuren.

Uniform geheel

Begin 19de eeuw : NEOCLASSICISME

Brussel « witte stad ».

De neoklassieke architectuur is in de 19de eeuw prominent aanwezig in Brussel. De gevels die bepleisterd zijn in lichte kleuren, lijken op elkaar en benadrukken horizontaliteit. Het kernidee is het creëren van harmonie: het gevoel van eenheid is belangrijker dan de originaliteit van de individuele gevel.

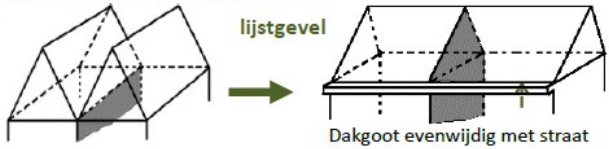
Balkon en voetenkrabber in gietijzer (serieproductie)

Gevels op elkaar afgestemd

Overgang van « topgevel » naar « lijstgevel »

De dakgoot loopt evenwijdig met de straat. Voordelen: het risico op waterinsijpeling wordt verkleind en bij een brand zal het vuur minder snel van het ene huis naar het andere overgaan. Het stedelijk landschap krijgt een heel ander uitzicht hierdoor. Op esthetisch vlak zorgt deze wijziging voor een grotere samenhang tussen de verschillende gevels.

2de helft 19de en begin 20ste eeuw: ECLECTISME

Brussel breidt uit.

Beetje bij beetje transformeert de neoklassieke woning. Nieuwe gevels aan het einde van de 19de eeuw kunnen visueel worden opgedeeld in een smallere travee waar de trap achter zit en een bredere travee waarachter de woonruimtes zich situeren. De gevel is niet langer wit bepleisterd maar vaak worden meerdere materialen gecombineerd. Elke gevel is verschillend en gedecoreerd met motieven uit verschillende periodes en stijlen: een eclectische mix, vandaar de term « eclectisme ».

Men speelt weer met **kleur en materialen**:

en met decoratieve motieven uit het **verleden**. Bijvoorbeeld:

Hengsels zoals in de middeleeuwen

Maskers zoals in de renaissance

Deuren met hoekblokken (neggen) zoals in de barok

Veel decoratieve motieven zijn **ambachtelijk gemaakt**:

Sculpturen

Glasramen

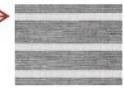
Smeedijzer

De **erker** zorgt voor reliëf op de gevel en een zicht van 180° op de straat voor de bewoner.

Stroken van witte steen contrasteren met de rode baksteen.

Onderbouw met bossage in blauwe hardsteen.

In de hoofdtravee zijn de **muuropeningen** groot dankzij het gebruik van stalen bovendorpels verborgen in het metselwerk. Typisch eclectisch is ook dat alle muuropeningen een andere vorm hebben.

De kelderkeuken

Achter dit raam bevond zich een keuken en wasplaats. De meid die er werkte, woonde ook in het pand. Ze sliep op een zolderkamer.

Hét eclectisch voorbeeld in Brussel: het Justitiepaleis.

Eind 19de eeuw:
VLAAMSE NEO-RENAISSANCE

Op het eerste zicht, lijken deze 19de-eeuwse woningen een pak ouder te zijn. Ze zijn geïnspireerd op de Vlaamse renaissance, een stijl waar het jonge Belgische rijk trots op was. Maar zijn het perfecte imitaties?

Wat lijkt op de Vlaamse renaissance en barok:

Soms een bolvormig torentje

Urne

Obelisk

Trapgevel in combinatie met voluten.

Oculus

Korfboog

Voluut

diamantkoppen

Wat verschilt:

Gebouwen met **topgevels** worden **verboden** na de grote brand van 1695. Het dak loopt hier dus evenwijdig met de straat. Om toch de vorm van een topgevel te suggereren, werkt men een grote dakkapel in dezelfde vorm uit.

De muuropeningen zijn groter dan in de renaissance.

Een **gemeentehuis** Is hét gebouw bij uitstek voor deze nationalistische stijl.

Keerpunt van de 20ste eeuw: ART NOUVEAU

De art nouveau verschijnt in 1893 en maakt zich los van de invloed van het verleden om een nieuwe stijl te ontwikkelen waarin vakmanschap en industrie samengaan. Als totaalkunst blijft zij niet beperkt tot de gevel, maar strekt zij zich uit tot het gehele ontwerp van het huis, tot in het kleinste detail. Aanvankelijk is de art nouveau gericht op een welgesteld publiek; elk element waaruit de gevel is samengesteld, is uniek en maakt nieuwe decoratieve ervaringen mogelijk. Later wordt deze beweging democratischer en wordt de stijl toegankelijker. Er zijn twee tendensen; de florale en de geometrische, die soms ook samengaan.

FLORALE ART NOUVEAU

De natuur is de belangrijkste inspiratiebron (planten, dieren). We zien soepele, gebogen en kronkelende vormen, net zoals de levende natuur.

Materialen

Baksteen speelt een belangrijke rol. Natuursteen is duurder en wordt gebruikt voor decoratieve details.

Sculptuur

Motieven lijken uit de gevel ontsproten.

Zweepslaglijn

Dynamisch en asymmetrisch, het is als een zweepslag. Het ijzerwerk lijkt als planten aan de gevel te groeien.

Vormen

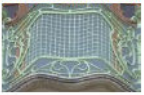
passen bij elkaar en reageren op elkaar.

Eénzelfde lijn gaat van het ene materiaal naar het andere.

Serieel geproduceerd raster

Stalen industriële bovendorpel

Gietijzeren zuiltjes

Handgesmeed staal

IJzer

wordt gebruikt voor zijn **structurele** en **esthetische** capaciteiten. Massief kan het zware lasten dragen en een open gevel mogelijk maken.

Het kan ook worden gegoten (**gietijzer**) of gedraaid (**smeedijzer**) om flexibele en complexe patronen te creëren.

GEOMETRISCHE ART NOUVEAU

Deze art-nouveautrend speelt met rechtere, steilere lijnen, maar niet strikt geometrisch. Er is vaak een lichte kromming om de vorm te verzachten. De gevels zijn minder sculpturaal, met een vlakkere, meer grafische decoratie.

Lijnen en Vormen

De afgebeelde onderwerpen verstijven. Zelfs de bloemen lijken gevangen in een cirkel of vierkant.

Japanse invloed

Hoefijzerboog

Leuningen in plaatstaal en smeedijzer

Sgraffito

De contouren van de tekening zijn gegraveerd in het nog verse pleisterwerk om de zwarte kleur van de onderliggende laag naar voren te halen. De zwart omlijnde motieven zijn duidelijk van elkaar te onderscheiden.

Opstapeling van rechte of geometrische vormen, verzacht door lichte boogjes

Lijnenspel

Symmetrie

Begin 20ste eeuw
Een vleugje ECLECTISME,
Een vleugje ART NOUVEAU…

Het eclecticisme verrijkt zijn vocabulaire met materialen en vormen uit de art nouveau. Het put zowel uit het verleden als het heden. De art nouveau is niet langer vernieuwend, maar puur decoratief.

Topgevels zoals vroeger

Het **schoofprofiel** is een beetje gotisch, een beetje art Nouveau.

Kruiskozijnen zoals vroeger, maar de tussenschotten zijn bakstenen kolommen.

Het spel van **natuurstenen** en **bakstenen** zoals vroeger.

Geverniste bakstenen, industrieel materiaal sinds de art nouveau

Decor met gestileerde lijnen en art-nouveaugolven in de keramische tegels en in het glas-in-lood.

1910-1930 : BEAUX-ARTS

De naam is afgeleid van de *l'Académie des Beaux-Arts* in Parijs, een school voor schone kunsten die een grote invloed heeft op de architectuur in Europa. Belgische architecten laten zich graag inspireren door deze elegante, luxueuze en rijk gedecoreerde architectuurstijl. Ze worden beïnvloed door de klassieke Franse stijlen uit de 17de en 18de eeuw: *Lodewijk XIV*, *Lodewijk XV* en *Lodewijk XVI*. Ook na de Eerste Wereldoorlog houdt de stijl verrassend genoeg stand.

Decoratieve motieven **zoals** in de **18de eeuw.**

mansardedak

Schouderbogen

ijzerwerk in de stijl van Lodewijk XV

S-bocht in de erker

Gebruik van **witte steen** zoals bij Franse woonhuizen in de 18de eeuw...

Topgevel met voluten

...of een combinatie van **bakstenen** en **witte steen** zoals in de traditionele architectuur in onze eigen streken. Het betreft echter wel vaak simili (imitatiesteen).

oculus

Franse invloed: 18e eeuwse Brusselse rococo deur

masker

cartouche

schelp

slinger

De motieven lijken erg klassiek en worden **in serie** geproduceerd. Ze worden met behulp van een mal gemaakt voor productie in grotere aantallen. We kunnen dus hetzelfde motief tegenkomen op verschillende gevels.

1918-1940 Het interbellum

Na de Eerste Wereldoorlog slaat men in Brussel naarstig aan het bouwen. De nieuwe woningen hebben een iets zwaarder, massiever voorkomen. De decoratie is vaak geometrisch. Appartementsgebouwen komen veel meer voor en ook de auto maakt zijn intrede bij de eerste welgestelde families.

Art deco

1925: Op de Wereldtentoonstelling *l'Exposition internationale des Arts décoratifs* in Parijs zijn deze tendensen heel zichtbaar en ligt de focus net zozeer op de architectuur als op dagdagelijkse objecten. De Brusselse woningen vertonen vele variaties op basis van de stilering en geometrisering van vormen, kleuren van de gevelbekleding en ambachtelijke technieken. Men combineert elementen uit het verleden met moderne materialen en een vleugje exotisme.

Bakstenen met simili (bepleistering ter imitatie van natuursteen).
Het materiaal dat gebruikt wordt, is nog **traditioneel**.

Artisanaal geproduceerde decoratie

Een spel van **diepte** kenmerkt de gevel.

Gestileerde figuratieve motieven (bloemen, dieren): vereenvoudigd, of in geometrische vormen

Symmetrie

Nog enkele verwijzingen naar het verleden.

rondbogen

tandlijst

Art Deco

Plaatsing van bakstenen in speels **metselverband.**

Dieren worden **vereenvoudigd.** Aan enkele **elementaire vormen** heb je genoeg om het dier te herkennen.

Sculpturen zijn **geometrisch** en driedimensionaal.

Altijd vakwerk, **artisanele technieken**:

steensculptuur

glasraam

smeedijzer

houtsculptuur

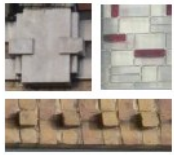
Afgeschuinde kanten

Garagepoorten komen meer en meer voor.

Kelderkeukens komen bijna nooit meer voor.
De keuken wordt verplaatst naar de gelijkvloerse verdieping. Vanaf nu zijn het ook vaak de huiseigenaars die zelf koken in plaats van het personeel.

Reliëf in de gevel.
- inspringend
- uitspringend
- overlappend

Kubus, rechthoek,...

Abstracte driedimensionale vormen creëren een spel van **licht en schaduw.**

Het motief van de glasramen komt overeen met de metalen structuur, ze vormen een **eenheid.**

Het interbellum

Pakketbootstijl

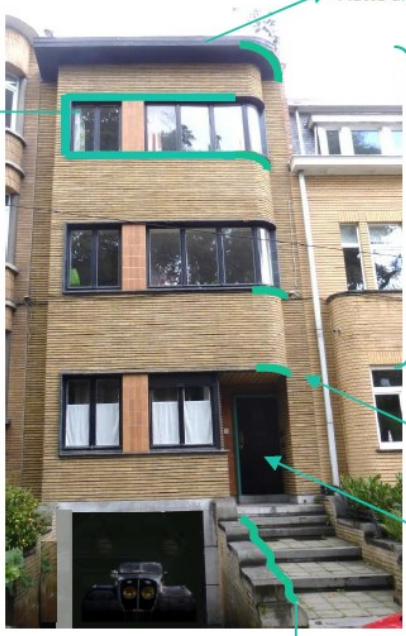
In het interbellum onstaat er een fascinatie voor de modernisering van het leven, het universum van de machines en ook voor reizen. Het symbool van deze periode is de pakketboot. Zelfs in de architectuur zien we dit symbool terugkomen: nadruk op horizontale lijnen, patrijspoorten, boegvormige volumes,…

Platte baksteen, vaak in een gele kleur.
De horizontaliteit wordt benadrukt door dikke voegen terwijl verticale voegen amper zichtbaar zijn.

Platte uitstekende kroonlijst

Vensterregister = horizontale aaneenschakeling van vensters die bijna over de hele breedte van de gevel loopt.

Afgeronde vorm van de kroonlijst, bow window, de vensers, … zoals de boeg van een schip

Groot **bow window** domineert de gevel

13 Geometrische cijfers

Spel van **uitspringende** en **inspringende** volumes.

Spel van **kleur** tussen de bakstenen, de voegen en de keramische tegels.

Raamkozijnen in de vorm van patrijspoorten.

De trappen lijken op de golven.

Metalen hekwerk, buisvormig (eenvoudige buizen in ijzer) dat doet denken aan de reling van een schip.

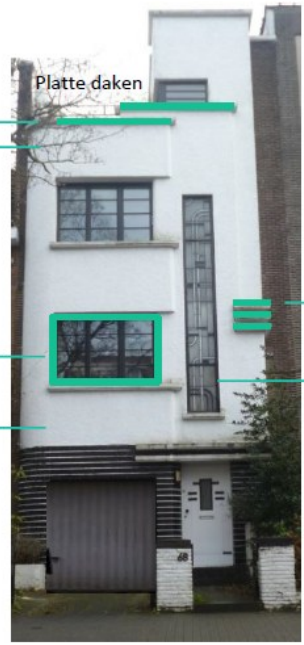
Het interbellum

Modernistische tendens

De modernisten beschouwen een huis als een « machine om in te wonen ». Wat niet nuttig is, wordt verwijderd. Ze geven de voorkeur aan eenvoudige vormen en zuivere combinaties van volumes in lichte kleuren. Frivole, decoratieve details worden weggelaten. Door gebruik te maken van moderne materialen (gewapend beton, glasdallen) kan er een maximale hoeveelheid licht het gebouw binnendringen. Het functionele primeert op de vorm en het industriële haalt het van het artisanale.
In Brussel zijn de zuiver modernistische bouwwerken een uitzondering.

Dakterras soms met **pergola**

Spel van zuivere, geometrische volumes.

Horizontaliteit wordt benadrukt

Ook de vensters benadrukken horizontaliteit (ze zijn breder dan dat ze hoog zijn). Vaak in **register**.

De grote volumes worden vaak wit bepleisterd

Opeenstapeling van horizontale lijnen.

Abstract glasraam met geometrische motieven, zoals een abstract schilderij.

De gebouwen van architect *Louis Herman De Koninck* zijn puur modernistisch. De structuur van **gewapend beton** is zichtbaar gelaten.

Hij geeft de voorkeur aan ramen in **ijzer** omdat ze fijner zijn.

| 41 |

Eind jaren ’50 en ‘60

De periode na de Tweede Wereldoorlog is toekomstgericht: de economie herstelt zich, wetenschappelijke en technische vooruitgang kunnen alleen maar zorgen voor een betere toekomst... Subsidies stimuleren de bouw in Brussel. Oude gebouwen worden afgebroken om er kantoortorens te bouwen. Dankzij de structuur in gewapend beton opent de gevel zich volledig.

Afhankelijk van de smaak van de eigenaar krijgt de halfvrijstaande woning een speels en modern uitzicht of een klassiek uitzicht.

Eerder modern

Materialen en technieken voor **bekleding**:

1. houten plankjes
2. gepolijste stenen
3. leisteen
4. geverniste bakstenen
5. onregelmatige stenen
6. mozaïek

Fantasierijke deurknoppen

Eerder klassiek

De gevel sluit nauw aan bij de beaux-arts stijl, maar is veel platter en heeft minder versiering.

Verwijzingen naar de **18e eeuw** in de ramen met glasroeden:
De vensters zijn gebogen zoals in de Lodewijk XV stijl, of met ronde koppen zoals in de Lodewijk XVI stijl.

Onderbouwing met schotten in (imitatie)steen

Traditionele materialen: baksteen en (imitatie)steen

Sleutelsteen

Uitlijning van 3 vensters op de bovenverdieping

Soms ook verwijzingen naar de antieke oudheid

fronton

ionisch kapiteel

gecanneleerde pilaster

Zeer aanwezig ijzerwerk
Gebogen lijnen die bestaan naast scherpe hoeken.

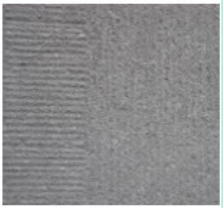
Ruiten en kruisende pijlen versterkt door sterren of rozetten.

LIJST VAN MATERIALEN EN TECHNIEKEN

De rode baksteen

De blauwe hardsteen

De kalksteen

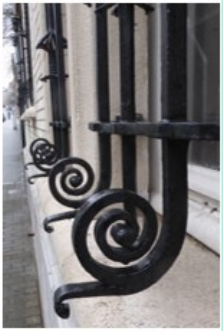
Het pleisterwerk

Het glas-in-loodraam

De sculptuur

Het smeedijzer

Het gietijzer

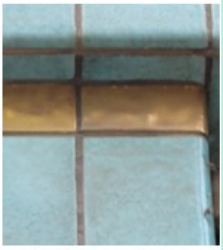
De/het mozaïek

Het sgraffito

Het metselwerk

De keramische tegels

De cementtegels

De gevernisté stenen

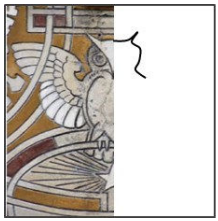
Oefeningen rond erfgoed: enkele leuke ideetjes!

1. Voor en na postkaart/foto

Ga op zoek naar een oude foto/postkaart om te vergelijken met het huidige beeld.

Waarom? Analyseren verleden/heden, nadenken over het begrip 'evolutie', fantaseren over de manier van leven vroeger,...

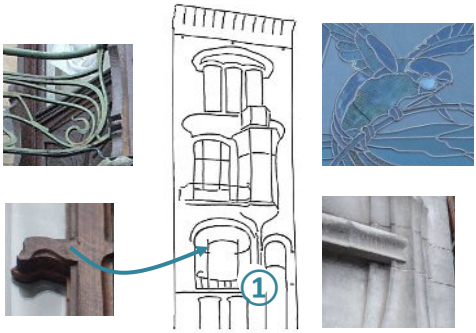
2. Maak het beeld af

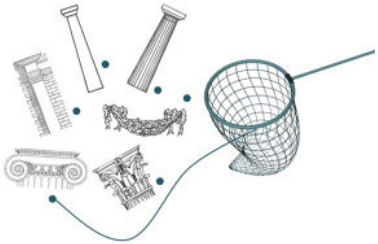
Waarom? Leren observeren, begrijpen symmetrie/ asymmetrie, complexiteit van een techniek ervaren,...

3. Detailzoektocht op de gevel

Werk met een tekening van de gevel, een foto van de gevel of ga naar buiten en zoek de gevel!

Waarom? Details zoeken, analyseren en bespreken, brainstorm over technieken, de stijl, mening formuleren over smaken en evolutie,...

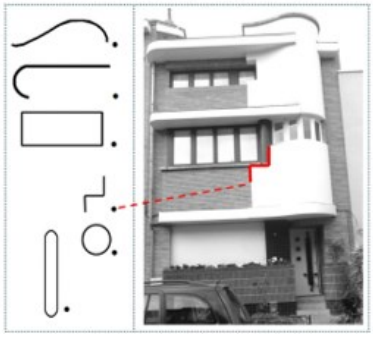
4. Linken aan visueel herkenbare objecten

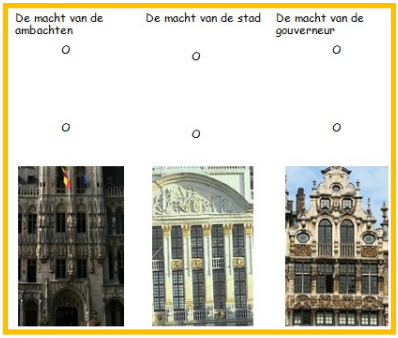
Waarom? De blik van de leerlingen naar details richten, visuele ondersteuning aanbieden bij observaties, visuele ondersteuning indien begrippen moeilijk zijn,...

5. Term aan definitie linken, detail aan locatie linken, beeld aan term linken,...

Waarom? Om de karakteristieken van een bepaalde periode te onderlijnen, woordenschat te verrijken, te beschrijven wat ze zien,...

6. Uitbeelden

Waarom? Het hele lichaam gebruiken, en niet enkel de ogen en de handen. Uitbeelden wat moeilijk te verwoorden valt, begrijpen van esthetische keuzes, alle leerlingen, ongeacht hun taalniveau, de mogelijkheid geven om deel te nemen, te controleren of iedereen hetzelfde gezien heeft,...

Online tools

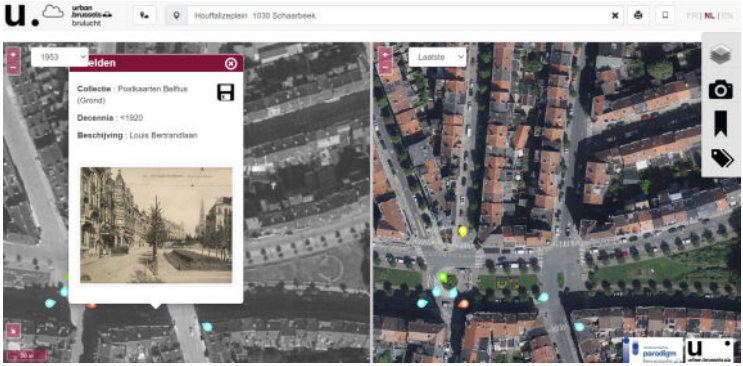
Oude kaarten, oude foto's en luchtfoto's

- **Hemels Brussel**

https://gis.urban.brussels/brugis/#/dashboard/827

- Hier kan je een adres opzoeken en luchtfoto's van verschillende periodes vergelijken van het interbellum tot vandaag. Met dit hulpmiddel kun je de stedelijke ontwikkeling van het gebied waarin je geïnteresseerd bent in kaart brengen en bepaalde gebouwen dateren.

- Hemels Brussel bevat ook een verzameling oude foto's en postkaarten die gelokaliseerd zijn op deze kaart. Door op de gekleurde icoontjes te klikken, komen de stadsgezichten tevoorschijn.

- **Nostalgeo**

https://www.nostalgeo.com

Nostalgeo verzamelt historische beelden op de kaart in Vlaanderen. Daar kan je ook oude postkaarten terugvinden die naast het overeenkomende huidige straatbeelden worden geplaatst.

- **Geoportail**

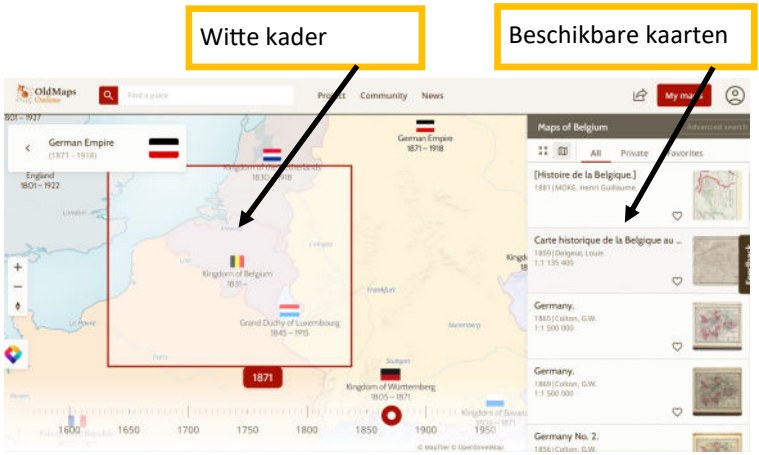
https://geoportail.wallonie.be

Géoportail biedt ook de mogelijkheid om een adres op te zoeken en met luchtfoto's jaar na jaar terug te reizen in de tijd.

- **Old maps online**

https://www.oldmapsonline.org

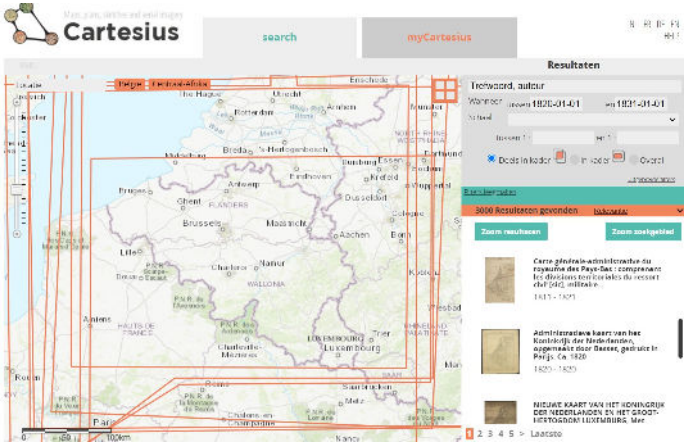
Hier kan je allerlei oude kaarten terugvinden (wereldwijd) net als een handige tijdlijn. Verplaats de tijdlijn en/of het zoekgebied en aan de rechterkant van de website kan je de kaart kiezen die je wil raadplegen. Het witte kader geeft aan over welk gebied de kaart vertelt.

- **Cartesius.be**

https://ngi.be/online-resources/cartesius

Cartesius toont oude kaarten van België en Midden-Afrika in hoge resolutie.

Lesmateriaal en leestips

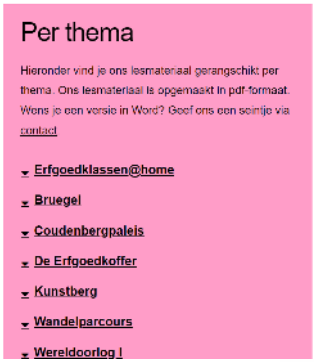
- **Erfgoedklassen**

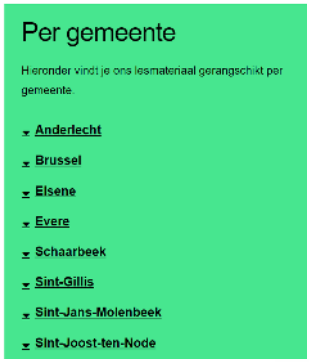
https://www.erfgoedklassen.brussels

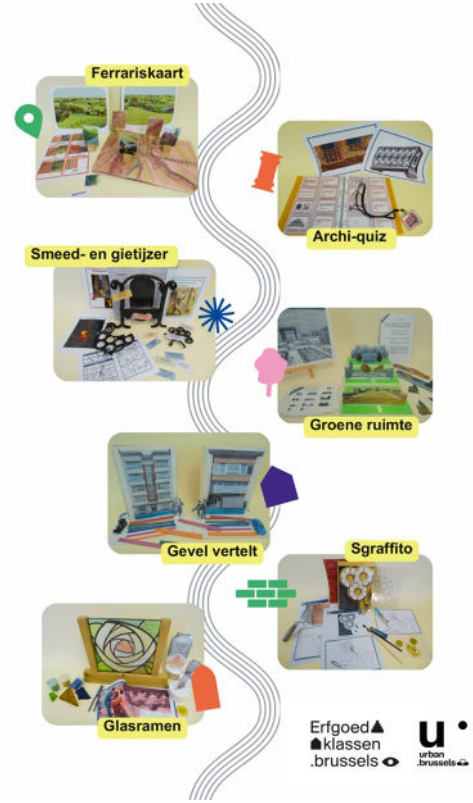
Op onze website kan je verschillende activiteiten vinden waarvoor je jouw klas kan inschrijven. Daarnaast bieden wij ook heel wat kant-en-klare materialen aan waar je zo in je klas mee aan de slag kan.

- **Educatieve dossiers**: samenvattingen en oefeningen als aanvulling op onze activiteiten (Coudenberg, Kunstberg, Bruegel, enz.).
- **Wandelparcours**: kant-en-klare oefeningen gewijd aan de Brusselse thema's.
- **Wereldoorlog I**: een educatief pakket om de gedenktekens van de Eerste Wereldoorlog te leren ontcijferen, met 12 kant-en-klare werkbladen.
- **Erfgoedkoffer**: de bestanden die horen bij de uitleenbare erfgoedkoffers over de volgende thema's: Ferrariskaart, Archi-quiz, Smeed– en gietijzer, Groene ruimte, Gevel vertelt, Sgraffito, Glasramen.

Met de online informatie van onze erfgoedkoffers kan je ook aan de slag als je de koffers niet uitleent.

- **Erfgoed.brussels**

https://erfgoed.brussels

Een website door de dienst Cultureel Erfgoed van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.
- Bij “Ontdekken” krijg je toegang tot de inventaris van het architecturaal erfgoed. Elke gemeente wordt eerst in zijn geheel voorgesteld: Geschiedenis van de architectuur - Geschiedenis van de stedenbouw - Bibliografie en methodologie. Vervolgens wordt het onderzoek uitgevoerd per straat, die eerst kort wordt voorgesteld. Veel gebouwen in elke straat worden in detail beschreven. In sommige gevallen kun je ook foto's en oude plattegronden van de gebouwen bekijken.

- Onder de tabbladen “Ontdekken” - “Publicatie” - “Route” vind je downloadbare wandelkaarten met architecturale routes door alle gemeenten in de regio.

- **Bouwkundig erfgoed**

https://
monument.heritage.brussels/nl/

Op zoek gaan naar specifiek bouwwerken, straten of bomen kan ook!

Dan ga je naar de inventaris van het bouwkundig erfgoed.

- **A la carte**

Ontdekkingstochten voor elke gemeente in het Brussels Gewest. Deze folders kunnen gedownload worden van de website erfgoed.brussels.

- **Brussel - het grote en het kleine verhaal**

Een geschiedenis van Brussel op kindermaat. Te koop in de Sint-Gorikshallen.

- **Enkele extra websites**

- ARCHIstory - Vereniging voor de Studie van de Gebouwde Omgeving: archistory.brussels
Site gewijd aan de architectuur van de jaren 50 en 60 in Brussel: http://www.bruxelles50-60.be/
- ArchivIris - De erfgoedarchievensite van de lokale besturen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest - Bevat uitgebreide dossiers over de geschiedenis van heel wat Brusselse sites - https://archiviris.be/?lang=fr
- Delcampe - Online verkoopsite voor oude postkaarten: https://www.delcampe.net
- Homegrade - http://www.homegrade.brussels/
Biedt publicaties aan om de aandacht te vestigen op de conservatie van sgraffito, glasramen, raamkozijnen, enz.

Van kolom tot klaslokaal

Op weg met erfgoed in je schoolbuurt

Inhoud

Woordenschat: de gevel	p. 3
Evolutie van de architectuur in Brussel	p. 4
Oefeningen rond erfgoed: enkele leuke ideetjes!	p. 21
Lesmateriaal en leestips	p. 25

urban .brussels

Erfgoed klassen .brussels